

НАВЧАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЯК ПЕРЕДУМОВА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ДІАЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ

Диалогический подход в профессиональной подготовке учителя обеспечивает преобразование руководящей позиции преподавателя и подчиненной позиции студента в равноправные отношения взаимосоотрудничества. Учебный диалог на занятиях в высшей педагогической школе становится предпосылкой диалогического обучения учащихся общеобразовательных школ.

Dialogical approach in the professional training of teachers provides leading role of instructor and subordinate position of student into equal interaction. Training dialogue using in educational process of higher pedagogical educational establishment is a prerequisite of dialogical training of schoolchildren.

Результативність вирішення складних завдань, що постають сьогодні перед системою освіти, багато в чому визначається рівнем готовності випускників вищої школи до творчої вчительської праці. Проблема пошуку нових шляхів реформування педагогічної освіти пов'язана з уточненням мети, змісту, методики і технології професійної підготовки студентів, що узгоджується з тенденціями розвитку всієї системи освіти. Якщо загальноосвітня школа орієнтується сьогодні не на передачу готових знань з предмета, а на розвиток, формування творчої особистості школяра, то майбутні педагоги, закінчуючи вищий педагогічний навчальний заклад, повинні на відповідному рівні володіти технологіями особистісно-орієнтованого навчання.

Критичний аналіз практики підготовки педагогічних кадрів і рівня їхньої професійної готовності свідчить про нагальну потребу в кардинальних змінах у системі навчання вищої школи. Проблема реформування навчального процесу у вищому педагогічному закладі полягає в тому, що підвищення рівня професійної готовності майбутніх педагогів визначається

створенням умов, в яких студенти виступали б суб'єктами творчої пізнавальної діяльності, активними учасниками навчальної роботи, суб'єктами власної освіти і професійного становлення. У зв'язку з цим потрібні нові підходи до організації навчального процесу, серед яких особлива роль відводиться діалогічному підходу.

Переважання монологічного навчання у практиці вищого педагогічного закладу закріплює певний стереотип поведінки студентів, коли вони не можуть діяти в професійних ситуаціях, знайти оптимальний вихід з них, не мають власної думки щодо вирішення педагогічного завдання, не можуть самостійно визначити шляхи та способи його вирішення. Все це в майбутньому породжує формалізм і догматизм у професійній діяльності педагогів.

Завдання професійної підготовки полягає в тому, щоб навчити діяти студентів у нестандартних педагогічних ситуаціях, бачити протиріччя, сперечатися, доводити істинність свого погляду, формулювати, ставити і самостійно вирішувати навчальну проблему. Вирішення цього завдання стає можливим лише в процесі реалізації у практиці вищого педагогічного закладу діалогічного навчання, діалогічного підходу до організації професійно-педагогічної підготовки студентів.

Діалогічний підхід заснований на вірі в позитивний потенціал людини, необмежені творчі можливості постійного розвитку і самовдосконалення. Активність людини, її потреби в самовдосконаленні розвиваються тільки в умовах спілкування з іншими людьми, побудованих за принципом діалогу, який заснований на рівності партнерів у спілкуванні, емоційній відкритості й довірі до іншої людини, сприйнятті її як цінності у своєму внутрішньому світі. Це створює умови для спільного особистісного розвитку і творчої "співучасті" в ньому.

Теоретичне обґрунтування діалогічного підходу до організації навчального процесу послужило основою і передумовою діалогічного навчання. Ідея діалогу і його використання в практиці навчання середньої і вищої шкіл розроблялася багатьма вченими (В.С.Біблер, С.Ю.Курганів, Є.І.Пассов, Є.М.Розенбаум, В.А.Скалкін, М.М.Соломадін, В.А.Ямпольський та ін.). Розробкою комунікативного напрямку в

навчанні займалися чимало наукових колективів і методистів. До них, насамперед, варто віднести Інститут російської мови ім. О.С.Пушкіна (О.А.Леонтьєв, В.Г.Костомаров, О.Д.Митрофанова, А.Н.Щукін, М.Н.Вятютнєв, Е.Ю.Сосенко й ін.), представників методу активізації резервних можливостей особистості (А.М.Алексюк, В.К.Дьяченко, А.А.Балаєв, Ю.З.Більбух, Г.О.Китайгородська), методистів і психологів (О.О.Бодалєв, І.Л.Бім, П.Б.Гурвич, Н.В.Кузьміна, Є.С.Кузьміна, Б.Д.Паригін, А.В.Петровський, В.В.Шпалинський, А.І.Щербаков, О.П.Шубіна й ін.).

Певний інтерес становлять праці з діалогічного навчання (Ю.М.Куллоткін, Г.О.Ковальов, А.М.Матюшкін, С.Л.Рябцева). Діалогічне навчання багато дослідників розглядають як засіб розвитку творчої особистості учня, становлення його творчого мислення і нестандартного сприйняття досліджуваного навчального матеріалу.

Потреба в діалогічному навчанні особливо зростає в зв'язку з теоретичним обґрунтуванням проблемності в навчанні. Істотний крок до наближення навчання та особливостей сучасного діалогічного мислення в науці і культурі було зроблено послідовниками проблемного навчання.

На підставі вищесказаного можна зробити висновок, що діалогічне навчання характеризується як система прийомів творчого співробітництва педагога й учня, спрямована на узгодження й об'єднання їхніх зусиль, необхідних для досягнення поставленої педагогічної мети.

Але перехід від директивного до демократичного рівноправного способу навчання, від монологічного до діалогічного ніколи не відбудеться, якщо до нього не готова жодна із сторін, що беруть участь. Для того, щоб діалогічне навчання в навчальному колективі проходило як правило, а не як виняток, "необхідно кожному педагогу бути психологічно готовим, як повинен бути готовим до нього кожен учень" [1,66].

Заслуга сучасних дослідників полягає в постановці й обґрунтуванні питання актуальності підготовки вчителя до діалогічного навчання. Однак вони не ставили за мету повністю вирішити проблему підготовки вчителя до використання діалогу в навчальному процесі. Детально аналізуючи навчальні

можливості діалогу, вони, на жаль, не розкривають шляхи і методи підготовки вчителя до діалогічного навчання.

Ускладнення завдань сучасного вчителя в зв'язку зі змінами, що відбуваються в суспільстві, зумовили пошук шляхів удосконалення професійної підготовки студентів у вищій педагогічній школі.

Діалогізація процесу професійної підготовки – це не повернення до “парної педагогіки”, оскільки вона вимагає цілої системи форм навчально-професійної співпраці (групових, колективних, індивідуальних, аудиторних, позааудиторних). Їхнє впровадження припускає певну динаміку і послідовність: від максимальної допомоги викладача студентам у вирішенні навчально-професійних завдань до повної саморегуляції в професійній підготовці і налагодження стосунків партнерства між ними. Такий підхід забезпечує послідовне становлення професійно-особистісних рис до рівня рефлексивних. Мета спільної діяльності викладача і студента – розвиток в останнього спроможності до самоврядування (саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю) в навчально-професійній діяльності. Викладач не просто ставить перед собою певні педагогічні завдання, але й прагне до того, щоб вони були внутрішньо сприйняті студентами. Він розробляє способи вирішення цих завдань, пропонує їх студентам і створює умови для освоєння. Нарешті, викладач не просто оцінює результати діяльності студентів, але і розвиває в них здатність до самоаналізу і самооцінки.

Особистісно-діяльнісний і діалогічний підходи вимагають принципово інших, ніж у традиційному педагогічному процесі, структур взаємодії викладачів і студентів.

Однією з найбільш продуктивних структур, як показує наш власний досвід і досвід інших вищих навчальних закладів [2,97-100], є індивідуально-творчий підхід.

Сьогодні гостро відчувається потреба у вчителів, що, при всіх розходженнях у поглядах, позиціях, установах, може організувати навчальний процес на принципах взаємодії, співпраці, співтворчості і взаєморозуміння. Аналіз шкільної практики свідчить про те, що роль діалогу в навчальному

процесі зростає, але вчитель не завжди готовий будувати свої стосунки з учнями на принципах діалогічного спілкування, співпереживання, співробітництва. Для нього діалог є тільки формою організації, а не педагогічною цінністю, засобом формування творчої особистості, її позиції, системи поглядів і стилю дій.

Нові складні завдання, що стоять перед школою, значно актуалізують творчу діяльність педагога, необхідність зміни його позиції в педагогічному процесі, перенесення акцентів з педагогічного впливу на педагогічну взаємодію і співпрацю вчителя й учнів у процесі навчання. Проблема формування готовності перебуває в прямій залежності з установами нових підходів до характеру сучасного навчання. Такою важливою характеристикою шкільного процесу навчання є діалог. Як було вже сказано вище, діалогічне навчання висуває особливі вимоги як до особистості вчителя, так і до набору його умінь і навичок, що визначають результативність учительської праці. Без певного рівня розвитку готовності до діалогічного навчання не можна досягти якісної зміни в професійній готовності майбутнього вчителя, забезпечити творче виконання ним своїх професійних функцій. Перевага монологічного навчання в школі і вищому навчальному закладі зумовлена низьким рівнем готовності педагога до діалогічного навчання. Недооцінка діалогу в навчальному процесі вищої школи закріплює в майбутніх педагогів невміння діяти і залучати до пізнавальної дії учнів, творчо підійти до вирішення навчальних проблем, використовувати нестандартні способи виходу з проблемних ситуацій.

Завдання полягає в тому, щоб ще в процесі навчання навчити студентів діяти в нестандартних педагогічних ситуаціях, бачити суперечливість педагогічних фактів, сперечатися, доводити, відстоювати власний погляд. Важливо, щоб у ході діалогу майбутні вчителі перебували в ситуації вибору і змушені були вирішувати питання, самостійно робити висновки, приходити до певних узагальнень.

Необхідно в ході навчальних занять розвивати в майбутніх педагогів діалогічне пізнання навколишнього світу, що починається з визнання його багатогранності, усвідомлення

наявності безлічі істин, серед яких треба знайти ті, котрі допомагають зрозуміти не тільки самого себе, усвідомити необхідність погоджувати свою значущість та інтереси з потребами й установками інших людей, але й навчити цьому своїх учнів. Діалогічне навчання можливе в тому випадку, якщо вчитель співвідносить свої погляди, думки з поглядами і судженнями інших людей, відчуває потребу в співучасті, взаємодії в системі відносин “учитель - учні”, бажання співпрацювати з ними, незважаючи на розходження в прагненнях, інтересах, установках.

Література

1. Бодалев А.А. Психологические условия гуманизации педагогического общения //Советская педагогика. - 1999
2. Кан-Калик В.А. Индивидуально-творческая подготовка учителя //Советская педагогика. - 1989
3. Ковальев Г.А. Три парадигмы в психологии - три стратегии психологического воздействия //Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологической консультации. - М.: АПН СССР, 1987
4. Курганов С.Ю. Психологические проблемы учебного диалога //Вопросы психологии. – 1988

І.А.Кравцова, Л.Р.Шпачук

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ САМОСТІЙНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В статье рассматривается вопрос о дидактических условиях формирования читательской самостоятельности младших школьников. Содержание начального литературного образования состоит в развитии полноценных навыков чтения, ознакомлении школьников с детской литературой в сочетании жанровых форм, авторского и тематического разнообразия с художественно-эстетическим восприятием текста и детской книжки.

The article deals with the question of didactic conditions of the formation of junior pupils reading independence. The content of elementary literary educations consists in developing valuable habits of reading, pupils acquaintance with children's literature in

combination of genres, author's and thematic variety, in artistic – acsthetic perception of the text and the book.

Духовне відродження українського народу неможливо уявити без живодайного впливу художньої літератури на формування національної самосвідомості, бо саме література є одним із активних чинників суспільного виховання – совісті, моралі, загальнолюдських цінностей, інтелігентності.

На сучасному етапі розвитку школи основною метою навчання української мови як державної є формування комунікативного мовлення. У початкових класах завдання з розвитку українського мовлення полягає, передусім, у “розвитку умінь аудіювання і формуванні частково-мовленнєвих умінь орфоепічних і граматичних та збагаченні й поповненні словникового запасу і на їх основі – розвитку комунікативного мовлення”.

Як показує практика, форми і методи навчання можуть бути найрізноманітнішими. Але всі вони мають стимулювати цікавість до уроків рідної мови, бути спрямованими на кінцевий результат – комунікативне мовлення.

Успішність у формуванні мовленнєвих умінь багато в чому залежить від того, як часто учні користуються мовою. Це передбачає формування та розвиток умінь слухати, говорити, читати і писати. Освітня галузь “Мови і літератури” передбачає опанування молодшими школярами української мови та інших мов як засобу спілкування і пізнання, прилучення до скарбниць духовності і культури, літературних надбань українського народу і народів світу, виховання громадянськості, патріотизму, національної самосвідомості. Сутність початкової літературної освіти полягає в розвитку повноцінних навичок читання, ознайомленні школярів з дитячою літературою в поєднанні жанрових форм, авторської і тематичної різноманітності, в художньо-естетичному освоєнні тексту і дитячої книжки, у формуванні творчих здібностей.

Тому питання формування читацької самостійності у молодших школярів, емоційно-оцінного ставлення до змісту прочитаного, становлення їхньої особистості засобами художнього слова залишається на часі.

Навчити дітей читацької самостійності – одне з найважливіших завдань школи. В.О.Сухомлинський зазначав, що без високої культури читання немає ні школи, ні справжньої розумової праці, що погане читання – ніби брудне вікно, крізь яке нічого не видно.

На основі дидактичних принципів сучасної вітчизняної педагогіки визначаються методи і прийоми навчання дітей читацької самостійності, працювати з книгою, розробляється методика побудови уроків позакласного читання залежно від дидактичної мети.

За переконанням психологів, художнє виховання молодших школярів повинно йти від наївно-безпосереднього ігрового сприймання літератури до усвідомлення відчуття мистецтва.

Самостійне читання твору викликає в учнів емоції і почуття: поваги чи ненависті, захоплення чи смутку. Звідси й ставлення їх до описуваних подій: вони схвалюються чи засуджуються. Тому, не боячись перебільшення, можна твердити, що на уроках читання та позакласного читання розвивається вміння самостійно орієнтуватись в літературних творах. Природно, що все це здійснюється у початковій школі відповідно до вікових особливостей дітей і на літературних творах, доступних їх розумінню.

Мета позакласного читання – сформувати в учнів стійку потребу самостійно й осмислено вибирати і систематично читати книги, спираючись на знання й навички здобуті на уроках читання і навчання грамоти. Ця мета продиктована самим життям: “Школярі, які нічого, крім підручника, не читають, дуже поверхово оволодівають знаннями”. Зміни в усіх сферах нашого суспільства безпосередньо впливають і на літературну освіту школярів. Інакше й бути не може, адже література – це відображене в художньому слові життя людини та суспільства з усіма складнощами та проблемами. А тому читання книжок в системі виховання особливо гостро постало в останні роки. Соціологи, батьки, вчителі відзначають, що учні стали менше читати, частина з них вважає читання “непродуктивною тратою часу”, пропонує процес читання “якось механізувати”, надає перевагу екранізованим версіям

творів. Непроста справа займатися позакласним читанням у початкових класах. Як показали дослідження, зростає кількість дітей, які повільно й погано читають, пишуть, мають малий словниковий запас, слабку пам'ять. Якщо їм не допомогти, виростуть люди з обмеженими здібностями, мовою й інтелектом. Всі знають: якщо дитина вміє викласти свої думки, добре володіє рідною мовою, то вона успішно засвоїть навчальний матеріал з будь-якого предмета.

В.Сухомлинський писав, що якщо ви хочете, щоб юнь одержувала необхідну кількість знань, турбуйтеся про найголовніше, про бібліотеку.

Дітям молодшого шкільного віку притаманний потяг до знань, до книги. Але часом трапляється так, що молодший школяр, зіткнувшись з двома-трьома нецікавими або невідповідними своєму вікові книжками, втрачає інтерес до читання взагалі. Щоб такого не сталося, щоб потяг до книги в учня не слабшав, а зростав, учитель має керувати позакласним читанням своїх вихованців.

Важливою умовою підвищення ефективності уроків позакласного читання є здійснення системного підходу до їх планування. Про необхідність такого підходу свідчать наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, значний інтерес становлять положення, висловлені Г.С.Костюком. Підкреслюючи провідну роль навчання в розвитку учнів, учений зазначав: "Ті знання стають міцним надбанням учня і вкладом в його розвиток, які систематизуються, об'єднуються в певну структуру. Окремі знання, не співвіднесені між собою, не об'єднані в певну систему, швидко втрачаються, забуваються".

Щодо розробки уроків з позакласного читання необхідно пам'ятати, що в основі лежать такі цілі навчально-виховного процесу: освітні, розвивальні, виховні. Тільки з такої умови система уроків не є самоціллю, а виступає дидактичним засобом, що органічно входить у процес навчання. Таким чином, приступаючи до планування уроків позакласного читання, необхідно створити систему, яка б передбачала:

- запровадження різних типів уроків за дидактичною метою, змістом і формою проведення, кожен з яких включав би

спеціальні вправи, спрямовані на розвиток навичок самостійної роботи з книжкою;

- дотримання логічної послідовності в розташуванні уроків на основі принципу наступності в навчанні;

- відповідність основним принципам виховання молодших школярів у сучасних умовах (М.Г.Стельмахович): науковості, національної свідомості й українського патріотизму, історизму, народності, гуманності й демократизм, природовідповідності, культуровідповідності, працьовитості, самодіяльності, активності й ініціативи учнів, гармонії родинно-громадсько-шкільної педагогічної взаємодії.

Оскільки у розвитку школяра вирішальне значення має педагогічно організована діяльність (П.Гальперін, В.Давидов, Л.Занков, Г.Костюк, А.Люблінська, О.Скрипченко та ін.), необхідною умовою навчання є добір спеціальних вправ і завдань побудова такої їх системи, яка була б спроможною забезпечити поступове зростання потреби школярів у спілкування з книжкою й вироблення навичок самостійної роботи з нею. При цьому слід враховувати, що дії школярів повинні бути різноманітними: простими й складними, практичними й розумовими, репродуктивними й творчими. Діяльність школярів має поступово ускладнюватись: необхідно змінювати її зміст, цілі й завдання, підвищувати вимогливість до швидкості та якості виконуваних дій, самостійності й варіативності рішень, їх обґрунтованості.

Розвивальна функція навчання реалізується через таку організацію діяльності учнів, при якій увага приділяється не лише змісту, а й способам роботи учнів, формам їхньої пізнавальної діяльності. Серед прийомів активізації пізнавальної діяльності школярів важливе місце займає створення на уроках проблемних ситуацій, які значною мірою сприяють розвитку самостійності школярів. Проблемне навчання в літературі тлумачиться як таке, в якому обов'язково наявні прийоми активізації інтелектуальної праці учнів.

Перевага активного способу навчання школярів – у вищому рівні інтелектуального навантаження та більшій емоційній насиченості уроків. Як справедливо підкреслюється в “Концепції літературної освіти”, навіть “нова інформація може

значною мірою втратити свою пізнавальну привабливість, коли вкладається у звичні рамки тих методів і форм роботи, якими постійно користується вчитель”. Отже, одну з умов підвищення ефективності уроків позакласного читання ми вбачаємо в активізації пізнавальної діяльності школярів.

Підтримуючи думку провідних вітчизняних і зарубіжних учених про важливість позитивних емоцій школярів у процесі засвоєння знань, обов’язковою умовою проведення уроків позакласного читання вважаємо піднесення їх емоційної насиченості. При цьому ми, зокрема, керуємося положеннями Л.Виготського: “...Саме емоційні реакції повинні складати основу виховного процесу. Перш ніж повідомити те чи інше знання, вчитель повинен викликати відповідну емоцію учня й потурбуватися про те, щоб ця емоція пов’язалась з новим знанням. Тільки те знання може прищепитися, яке пройшло крізь почуття учня”. Завдання уроків позакласного читання полягає в тому, щоб розвивати в дітей оптимістичну впевненість у можливості подолання труднощів, пов’язаних із навчанням. У вихованні стійкого бажання вчитися й досягати щоразу кращих успіхів велике значення має та життєрадісна атмосфера, яка створюється під умілим керівництвом учителя. Педагогіка орієнтована на всебічний розвиток особистості, чутлива до внутрішнього світу вихованців, серед їхніх уподобань, нахилів, індивідуальних особливостей, виступає проти насильства у навчанні й спрямована на спільну діяльність учителя й учнів. Запровадження елементів співробітництва на уроках позакласного читання дає змогу створити атмосферу доброзичливості, спільного творчого пошуку, обміну думками. Педагог привчає школярів з повагою ставитись до думок товаришів, підхоплювати й розвивати висловлену думку, відстоювати своє твердження, співпереживати успіхам і невдачам однокласників. Учитель на уроках з позакласного читання не тільки спрямовує діяльність школярів, а й сам стає учасником колективного пошуку.

Створенню позитивної емоційної атмосфери й розвитку інтересу до навчання допомагає використання ігор. На уроках позакласного читання, на нашу думку, передусім доцільне використання таких сюжетно-рольових та літературних ігор, які

б сприяли виробленню навичок спілкування з книжкою та активізували процес сприймання художніх творів.

Однією з важливих умов інтенсифікації навчально-виховного процесу в сучасних умовах є інтегровані процеси, зокрема, використання міжпредметних зв'язків. Особливу роль вони відіграють у розвитку загально-навчальних умінь і навичок та у формуванні особистісних якостей учнів. Міжпредметні зв'язки класного й позакласного читання складають важливу основу формування в учнів читацької самостійності, тому в процесі планування уроків слід приділяти цим зв'язкам значну увагу.

Як свідчить педагогічна практика, успіх у роботі вчителя значною мірою обумовлюється його особистісними рисами. Особливо великий вплив на вихованців здійснює вчитель початкових класів, оскільки діти цього віку схильні до наслідування вчинків педагога. Однак, як справедливо зазначає В.Сухомлинський, владарювати над думками вихованців можна лише тоді, коли в самого педагога багате, повнокровне життя в світі книжок.

Література

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991
2. Гудзик І.П. Розвиток навичок читання. Метод. посібник. – К., 1993
3. Зайцева И.В. Резервы обучения чтению. Кн. для уч. – М.: Просвещение, 1991
4. Скрипченко Н.Ф. Шляхи вдосконалення класного й позакласного читання // Поч. школа. – 1990
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти Т. – К.: Рад. школа, 1976

О.В.Бондаренко

ГОТОВНІСТЬ ДО КРАЄЗНАВЧОЇ ОСВІТИ: ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА

В статтє рассматриваются различные подходы к определению структуры готовности студентов к учительской деятельности. На основе проведенного анализа автор выделяет